

O wpływie dążeń osoby na losy zawodowe

Henryk Jarosiewicz*

Instytut Psychologii, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław

ON THE IMPACT OF VOCATIONAL STRIVINGS ON CAREER

Vocational outcomes are a product of the decision-making action and spontaneous choices which concern not only objects, but also relations. While human strivings, as very personal and even intimate, still remain rather little researched, they are instrumental to accounting for observable inclinations to spontaneously opt for certain occupational relationships. The author defines vocational strivings as a person's states of being which are relatively enduring products of the subject's dynamisms in relations with the world. As long as the strivings become the content of self-knowledge, they are mentally reflected in the person's vocational inclinations. The inclinations, in turn, give direction to efforts the person undertakes in order to improve his/her situation in life. Making choices under the influence of his/her strivings, a person both has a sense of spontaneity as well as is assured that what s/he seeks meets his/her needs. However, while decisions on the objects of action are clear and easily explicable within situational frameworks, choices of the objects of wanting, though subjectively explicit, tend to be entirely unclear and difficult to explain. The person knows that s/he has made a choice, but does not know the reasons for it. Elucidating one's own desires and strivings requires an advanced self-knowledge. To objectify strivings is a challenge also for career counsellors. The author puts forward a theoretical framework in which to consider the related phenomena and develops a model in which to account for human activity in the variable contexts of diverse man-world relationships. He also explores how vocational strivings and inclinations influence career paths.

Key words: vocational strivings, inclination, choice, self-knowledge, career path, model of the subject

WSTĘP

Pojęcie „losu zawodowego” pojawia się w kontekście nowego widzenia człowieka na rynku pracy. Chodzi o ujmowanie rozwoju człowieka w okresie całego życia (Brzezińska i Trempała, 2000; Łoś, 2010). Zaś nowe uwarunkowania społeczno-ekonomiczne wymagają całonocnego doradztwa zawodowego (Noworol, 2012). W związku z tym „kariera zawodowa” oznacza rozwój zawodowy osoby w trakcie całego życia, którego wytworem jest „kapitał kariery” (Bańka, 2007), nie zaś tylko wzrost kompetencji i awans w określonym zawodzie.

Zasadnicze znaczenie w podmiotowym ukierunkowaniu kariery, rozumianym jako „inwestowanie” talentów na rynku pracy, mają decyzje zawodowe (Kulczycki, 1990; Ertelt i Schulz, 2010). W języku koncepcji czynności i wytworów Kazimierza Twardowskiego (1965b) los zawodowy jest to wytwór czynności samego podmiotu, jego decyzji, a nie jest podyktowany tylko wpływem sytuacji (np. przymus ekonomiczny pracy). Niesie to szczególne zadania dla doradców zawodowych.

Adam Biela, omawiając „kryterium skuteczności pomocy ze strony doradcy zawodowego” wskazuje, że na-

leży uwzględnić „naturę decyzyjną procesu orientacji zawodowej i samego wyboru zawodu” (Biela, 2011). Z jednej strony, nie można – zwłaszcza młodzieży – wyręczać w podejmowaniu decyzji zawodowych. Z drugiej zaś strony pojawia się obserwacja, iż spotykamy się z wyborami, w których brak jest momentu decyzji; sytuację taką można określić jako „absorpcję decyzji przez wybór”. Wybór następuje wówczas bez procesu decyzyjnego. Jakże są przyczyny takiej sytuacji?

Analiza losów zawodowych oraz ich podmiotowych uwarunkowań prowadzi do odróżnienia czynności decyzji od wyborów. Wybór, rozumiany tu jako rozstrzygnięcie co do przedmiotu chcenia, jest zjawiskiem podmiotowym (subiektywnym), podczas gdy decyzja, która jest rozstrzygnięciem o przedmiotach działania, cechuje się podejściem przedmiotowym, obiektywnym (Jarosiewicz, 2013b). To zasadnicze odróżnienie jest związane z dwoma rodzajami relacji, jakie wyjaśniają specyfikę ludzkiej aktywności: z relacjami wzajemnego oddziaływania i relacjami zależności (Tomaszewski, 1979b). Relacje wzajemnego oddziaływania tworzą tzw. sytuacje zadaniowe. Natomiast relacje zależności są to takie odniesienia człowieka i świata, poprzez które podmiot staje się sobą; są to zatem relacje, które warunkują jego życie i rozwój. Przeżycie braku w zakresie tych relacji powoduje, że człowiek dąży do poprawy swojego położenia życiowego, co generuje tzw. „problemy życiowe” (Kulczycki, 1985a). Rozwiązaniem problemu nie jest nowy stan rzeczy (cel), lecz celem jest nowy stan

* Korespondencję dotyczącą artykułu można kierować na adres: Henryk Jarosiewicz, Instytut Psychologii, Uniwersytet Wrocławski, ul. Dawida 1, 50-527 Wrocław.

h.jarosiewicz@psychologia.uni.wroc.pl

podmiotu, który osiąga się pośrednio, poprzez wybór określonego sposobu postępowania.

Znamienną cechą wyboru jest to, że mamy tu do czynienia z momentem subiektywności; wybór stoi na straży tego, co podmiotowe, gdyż zasadniczą „racją”, która uzasadnia i wyjaśnia wybór, jest racja stanu podmiotu. Kierowanie się dążeniami w wyborach przedmiotów chcenia nie jest jednak subiektywizmem, lecz właściwą dla rozwiązywania problemów życiowych „obiektywną subiektywnością” (Jarosiewicz, 2010b). Przykładem takiej postawy jest wskazanie, które I. Bocheński, autor „Podręcznika mądrości tego świata”, daje jako pierwsze przykazanie mądrości: „Postępuj tak, abyś długo żył i dobrze ci się powodziło”. Logika udanego życia, którą odróżniamy tu od logiki sprawnego działania na rzeczach, przybiera postać logiki pragmatycznej (Ajdukiewicz, 1965).

Zadaniem, jakie staje przed psychologią, jest opis i wyjaśnienie ludzkich dążeń, w nich bowiem widzimy źródło tej subiektywności. W literaturze psychologicznej podkreśla się związek dążeń z potrzebami. K. Obuchowski podaje, że dążenie „jest formą spełniania potrzeb”, że termin ten „oznacza różne działania ludzkie, których wspólnym mianownikiem jest potrzeba” (Obuchowski, 2000, str. 17). Podobnie według J. Nuttina: „potrzeba nie ma zwykle konkretnego przedmiotu, a jest dążeniem do znalezienia typu włączenia się w świat, tj. kontaktu z przedmiotem przez zachowanie się” (Nuttin, 1968, s. 258). W zrozumieniu ludzkich dążeń nie posunęliśmy się od czasu Freuda, który pisał, że „na psychologię składają się procesy z dziedziny odczuwania, myślenia i woli; musi ona bronić poglądu, że istnieje nieświadome myślenie i nieznanie dążenie” (Freud, 1982, s. 57). Stąd też „zjawiska spostrzegane muszą w naszym ujęciu ustąpić przed dążeniami, których istnienie tylko przypuszczamy” (jw., s. 97). Te ogólnikowe ujęcia są niewystarczające. W niniejszym artykule chcę pokazać, jak dochodzi do tego, iż człowiek dąży do zaspokojenia swych potrzeb i czym to dążenie jest w swej istocie.

ROZWINIĘCIE

DAŻENIA – WSKAZANIE ZJAWISKA

Skarga klienta

Analiza zjawisk decyzyjnym wskazuje na znaczenie pragnień i dążeń dla tego, aby aktywność była działaniem personalistycznym, czyli podejmowanym „dla siebie” (Jarosiewicz, 2013b). Pojawiają się zatem zasadnicze pytania: czym są dążenia i w jaki sposób wpływają one na skłonności, a zwłaszcza na skłonności zawodowe?

Kontekstem teoretycznym, w jakim pojawiają się tematyka dążeń, jest koncepcja rozwiązywania problemów życiowych M. Kulczyckiego (1998). W koncepcji tej dążenia dane są empirycznie w postaci skargi klienta. Genezą skargi jest złe położenie życiowe; ludzie skarżą się, że jest im źle, lub że może być lepiej – a nie jest. W jednym i drugim przypadku są bezradni, to jest nie potrafią poprawić swojego położenia życiowego poprzez podjęcie działania.

Źródłem skargi nie jest zwykle obiektywna wiedza o sobie i świecie, ale subiektywne odczucie, u podłoża którego stoją osobiste przeżycia. Przeżycia te są przykre i uporczywe, i dlatego wywołują próby szukania pomocy, czego wyrazem są właśnie skargi kierowane do innych osób.

Doznanie jako spontaniczne ujęcie wartości

Specyfiką myślenia we wrocławskiej szkole psychologii, reprezentowanej przez M. Kulczyckiego, jest odróżnienie dwóch aspektów działalności człowieka: aspektu przedmiotowego i aspektu podmiotowego (Kulczycki, 1985a); o ile w poznaniu następuje przejęcie treści, to w doznaniu ma miejsce ujęcie wartości, czyli relacji, w jakiej „zanurzony” jest podmiot. Orientacja klienta we własnym położeniu życiowym nie jest – w gruncie rzeczy – wytworem poznania, lecz doznania. Doznanie jest to spontaniczna aktualizacja dynamizmu zmysłowego w relacji do wartości działania świata. Zdolność do ujęcia (»odczytania«) wartości, a więc tego, czy działanie jest dla podmiotu odpowiednie, czy też nie, jest funkcją wrażliwości podmiotu. Zatem u genezy przeżycia jest relacja, fakt uczestnictwa w świecie, które to uczestnictwo jest nie tyle, i nie od razu, działaniem, co przede wszystkim i zasadniczo doznawaniem działania świata.

Doznanie jest wytworem działania elementów świata, które działają na podmiot i powodują zmiany w ciele oraz uczynienie zmysłów, które określa się terminem wzruszenie. Wytworem działania na podmiot nie jest zatem reakcja, ale e-mocja; swoisty »ruch« dynamizmu zmysłowego. Nie jest to też poznanie. K. Twardowski (1965c) zauważa, iż zasadniczym elementem życia psychicznego jest „doznawanie wrażeń”. Innymi słowy człowiek przeżywa siebie (swoje położenie), oraz poznaje je – czynność nabywania samowiedzy – aby poprawiać to położenie w dążeniu do coraz to wyższej jakości życia (Tomaszewski, 1984; Kulczycki, 1990).

Doznania są to fakty wyjściowo dane; teoretycy widzą w nich istotę zjawisk psychicznych (Kotarbiński, 1986). Wyjaśnienie związku doznań oraz przeżyć i dążeń osoby wymaga odpowiedniego aparatu pojęciowego i modelu, w którym wskazane tu zjawiska znajdują swoje właściwe miejsce.

MODEL ZJAWISKA (MECHANIZM)

Model jako wyobrażenie umysłowe

Koncepcja czynności i wytworów K. Twardowskiego (1965b) wnosi sposób myślenia typowy dla nauk humanistycznych. „Metodologia pragmatyczna – pisze K. Ajdukiewicz, przedstawiciel szkoły lwowsko-warszawskiej – należy do nauk o postępowaniu człowieka, a więc do nauk humanistycznych. Stosuje też sama metody właściwe tym naukom, które różnią się wybitnie od metod stosowanych w matematyce” (Ajdukiewicz, 1965, s. 177). Właściwe metodzie humanistycznej jest rozumowanie indukcyjne, w którym postuluje się określone czynności wyjaśniające dane wytwory. Czynności są to zjawiska

konieczne dla zrozumienia wytworów, czyli uczynienia ich jasnymi. Zaś powstające wytwory psychiczne są to zjawiska realne, dostępne empirycznie w bezpośrednim odczuciu i refleksji. Mogą też być przybliżone w postaci modelu, czyli wyobrażenia umysłowego.

Modele przedstawiają zwykle całość jakiegoś układu, np. żywego organizmu, bądź atomu. Koncepcja Kulczyckiego jest próbą ujęcia całości życia człowieka. Píše on: „Przedmiotem naszych zainteresowań jest życie człowieka we wszystkich jego psychologicznych aspektach. Ujmuje się je jako zorganizowaną i rozwijającą się w zmieniającym się świecie aktywność, która jest ukierunkowana na radzenie sobie z codziennymi problemami życiowymi w dążeniu do osiągnięcia wysokiej jakości życia.” (Kulczycki, 1985b, s. 142).

Zaprezentowany tu model ujmuje wszystkie dostępne empirycznie postaci istnienia człowieka jako dynamicznego podmiotu, a także ujmuje podstawowe realne zależności między nimi.

Cztery sposoby istnienia podmiotu

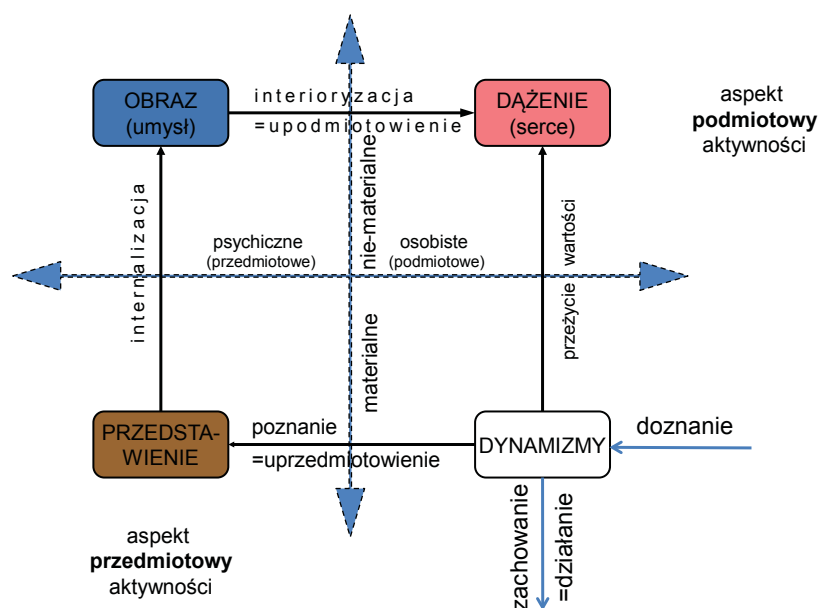
W moim widzeniu, które jest wytworem ujęcia dynamiczno-egzystencjalnego (Jarosiewicz, 2012), wyróżniam cztery różne egzystencje dynamicznego podmiotu, czyli różne sposoby istnienia bytu ludzkiego.

Ilustrując (odzwierciedlając) dane empirycznie sposoby istnienia podmiotu odróżniam na dwóch osiach zjawiska podmiotowe i przedmiotowe, oraz materialne (cielesne) i niematerialne (Rycina 1). Pozwala to na wskazanie na cztery różne aspekty ludzkiej egzystencji. Idę tu za Kulczyckim, który wyróżnił podmiotowy i przedmiotowy aspekt ludzkiej aktywności (Kulczycki, 1985a).

W języku koncepcji czynności i wytworów Twardowskiego rozumiemy „zachowanie” jako materialny, acz nietrwały, wytwór czynności podmiotu. Wytwór ten jest zjawiskiem podmiotowym, gdyż materialem dla czynności osoby są dynamizmy podmiotowe. Natomiast zjawiska materialne i przedmiotowe powstają na drodze obiektywizacji, która polega na ujęciu treści tego, „co” działa na zmysły. Wytworem poznania są przedstawienia poznawcze (Twardowski, 1965a). W kolei w postaci niematerialnej i przedmiotowej są one dane jako umysłowe obrazy rzeczywistości: wrażenia i wyobrażenia. Natomiast zjawiska podmiotowe i nie-materialne (tj. poza cielesne) tworzą świadomość i jej trwałe stany zwane dążeniami. Jako zjawiska psychiczne stany te są związane z ciałem, ale w istocie swej poza ciało wykraczają, tak, jak pojmowanie i obrazy rzeczywistości wykraczają poza przedstawienia zmysłowe.

W refleksji teoretycznej pojawia się potrzeba »umiejscowienia« dążeń, choć – jako niematerialne stany świadomości – są to zjawiska z definicji pozbawione cechy rozciągłości. Nawiązując do sugestii B. Pascala można użyć tu terminu „serce” wskazując na pewną opozycję do „umysłu”. Grozi to jednak skojarzeniem z samymi emocjami. Ulegają temu autorzy „Psychologii społecznej”, którzy nadając swej pracy podtytuł „Serce i umysł” chcieli pokazać, iż „zachowanie społeczne jest skomplikowaną mieszaniną emocji i poznania. (...) Możemy podążać za tym, co nam dyktuje głowa, ale i za tym, czym kieruje się nasze serce. Czasem udaje się pogodzić oba dyktaty” (Aronson, Wilson i Akert, 1997, s. XXI).

W moim rozumieniu dążenia nie są emocjami, lecz – przynajmniej niektóre z nich – wytworem przeżycia emocji. Wydaje się, że mniej obciążonym terminem niż

Ryc. 1. Cztery aspekty ludzkiej egzystencji

„serce” jest pojęcie „osoby”, będzie to wymagało jednak dalszych uściśleń.

Istota i funkcja dążeń

Właściwe dla zjawisk materialnych i podmiotowych jest to, że określone ciało (byt, podmiot dynamiczny) w swoim procesie rozwoju przechodzi od potencji do aktu, przyjmując różne stany. Zaś przeżycie jest zjawiskiem jakościowo odmiennym. Jest ono sposobem istnienia podmiotowym, lecz nie materialnym. Zatem obok zjawisk materialnych (cielesnych), które są aktywne i wymagają określonych warunków, które określiliśmy – za T. Tomaszewskim – jako relacje zależności, wyróżniamy zjawiska nieaktowe. Typowym zjawiskiem nieaktywnym są przeżycia. Są one zależne od stanu ciała, ale nie są warunkowane przez ów stan przyczynowo. Składają się one na stan osoby.

Zatem człowiek nie tylko aktualizuje się, czyli rozwija swe naturalne dynamizmy, przechodząc od potencji do aktu, ale – jako osoba – przeżywa stan swoich dynamizmów. Przeżywa stan swego ciała (dobre lub złe samopoczucie), a zwłaszcza stan relacji, w których jest »zanurzony« poprzez swoje zmysły, i które warunkują (nie przyczynują) jego proces rozwojowy. Przeżywa mianowicie wartość tych relacji. W przeżyciu wartości chodzi o to, czy są to relacje dla danej osoby „odpowiednie”. Analiza przeżyć klientów, które dane są im na drodze odczucia, zaś doradcom w postaci skargi, wyjaśnia się – co do genezy – ich położeniem życiowym.

Pojawiają się jednak kolejne pytania: Jaka jest funkcja dążeń w życiu człowieka? Jak to wyżej pokazałem,

dzięki nim następuje upersonalizowanie stanu natury (Nuttin, 1968), co rozumiemy jako ich przeniesienie z poziomu natury na „poziom” osoby. Przeżycie to inny jakościowo sposób istnienia podmiotu, niż ciało lub doznanie zmysłowe (wzruszenie). Te różne sposoby istnienia stwierdzamy empirycznie, w czuciu ciała i w odczuciu przeżyć (Rycina 2). Wytwory przeżycia to określone stany świadomości. Stany te mogą być nietrwałe, bądź trwałe. Stany te dane są bezpośrednio w odczuciu jako „ja” empiryczne (James, 2002).

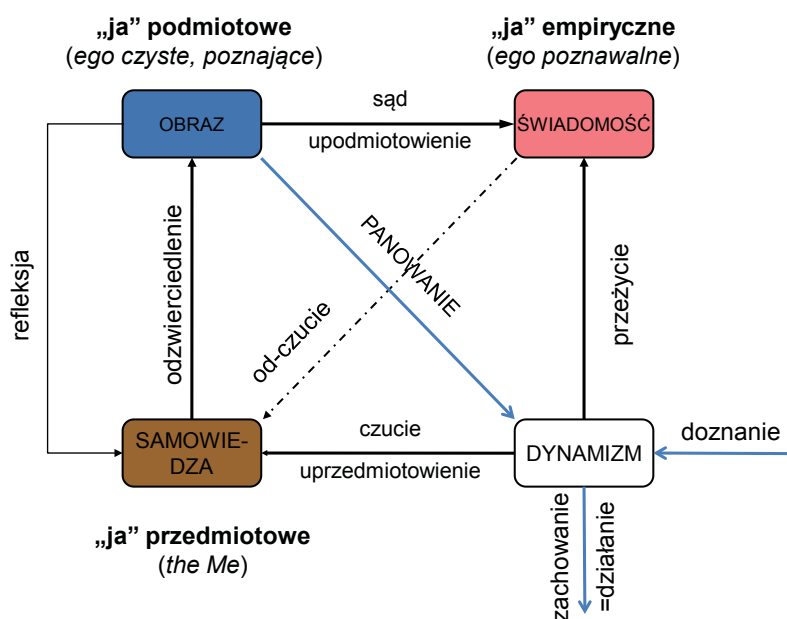
Należy też wspomnieć o typowych odmianach przeżyć. Typowe proste przeżycia to przyjemność bądź przykrość. W przeżyciu przyjemności/przykrości osoba spontanicznie uznaje określone doznania jako dobre bądź złe dla siebie. Przeżywa zatem wartość relacji, w których żyje.

Wyjątkową zdolnością jaką wnosi świadomość jest obejmowanie dwóch stanów ciała łącznie; jest to zjawisko analogiczne do sądu. Dzięki temu nie tylko przeżywa się przyjemność, ale przeżywa się też jej utratę – jako przykrość i pragnienie się powrotu stanu przyjemności. W pragnieniu, które jest przeżyciem braku, pojawia się moment ukierunkowania osoby ku pewnym relacjom. Wobec czego Kulczycki stwierdza, iż klienci skarżą się na złe położenie życiowe lub pragną jego polepszenia.

Przeżycia i pragnienia to nietrwałe stany świadomości. Natomiast dążenie to względnie trwały stan przeżyć (świadomości) osoby.

Znaczenie dążeń dla regulacji aktywności

Konstrukt teoretyczny „dążenie” oddaje ukierunkowanie osoby, jako struktury świadomościowej, w stronę życia

Ryc. 2. Przeżycia a odzwierciedlenie położenia życiowego

(analogiczne do ukierunkowania samej natury), tj. przejścia od potencji do aktu. Do tego zaś niezbędne są korzystne relacje z otoczeniem, czyli sprzyjające rozwojowi położenie życiowe. Podmiot wpływa na swoje relacje ze światem, czyli – jak to ujmują M. Kulczycki – „rozwiązuje problemy życiowe”.

Jak to widać na Rycinie 2 człowiek doznaje i tak działa (panowanie sobie), aby zapewnić sobie optymalne położenie życiowe. Wpływ dążeń (stan świadomości) na obraz swego położenia życiowego związany jest z wiedzą i samowiedzą. Wytwory, które są ilustrowane w modelu, dane są empirycznie, czyli w postaci bezpośredniego doświadczenia. Na doświadczenie to składa się czucie, odczucie oraz refleksja, która ogarnia umysłowy obraz rzeczywistości.

Powstający obraz siebie i świata jest wytworem ciągle reflektowanego odzwierciedlenia, które jest swoistą czynnością umysłową, którą można określić jako „poznanie poznane”. Wytworem nietrwałym tych czynności są wrażenia (i wyobrażenia), zaś trwałym – różne obrazy rzeczywistości.

Wraz z odzwierciedleniem powstaje mentalny dystans wobec własnych dążeń oraz margines dowolności w zachowaniu, związany z rozstrzygnięciem i podejmowaniem decyzji. Źródła dowolności tkwią tu jednak nie w samym rozstrzygnięciu, lecz w zdolności do tworzenia przedstawień (wiedzy i samowiedzy), które są materią decyzji.

Ponieważ geneza przedstawień jest dwójaka, zarysowuje się też dwójaka motywacja. Wraz z obiektywizacją podmiot otoczenia powstają motywy działania, zaś refleksja pozwala na przedmiotowy dystans wobec motywatorów (jest to dystans „posiadania”). Możliwe staje się też tworzenie nowych przedmiotów mentalnych, które pozwalają na transgresję, tj. na wychodzenia poza aktualne granice. Jest to motywacja heterostatyczna poznawcza w ujęciu Kozielskiego (1987). Wyróżnia on również motywację heterostatyczną hubrystyczną, związaną z ludzkimi żądaniami. Zachodzi istotna różnica między motywacją poznawczą, a hubrystyczną. W motywacji poznawczej stany pożądane pojawiają się jako wytwór upodmiotowieniem motywu jako celu działania. Cel jest wytworem „myślącego chcenia”. W motywacji hubrystycznej pragnienia są zastanym stanem podmiotu, zaś wybory dotyczą sposobów realizacji pragnień. Postępowanie podmiotu wyraża wówczas „dążenie do potwierdzenia i wzrostu własnej ważności” (Kozielski, 1987, s. 175).

Spontaniczne „sposoby bycia” są wynikiem wyborów, które są wyrazem „chcącego myślenia”, a więc myślenia przenikniętego chceniem. Trwałym wytworem tego typu wyborów jest wczesny charakter (Adler, 1986).

Pojawia się zasadnicze pytanie: jak powstaje samo „bycie”, a więc odzwierciedlenie dążeń w mentalnym obrazie rzeczywistości, które jest oznaczone przez zaimek osobowy „Ja”? Odzwierciedlenie stanu osoby, a więc jej pragnień i dążeń jest 1) zadaniem samowiedzy. Powstaje też jako wytwór 2) identyfikacji i 3) własnych sądów aksjologicznych.

Kluczowe znaczenie dla ekspresji dążeń ma sprawność samowiedzy (Kozielski, 1986; Czerwińska-Jasiewicz, 1997). Tak, jak wiedza o sytuacji pozwala na ukierunkowane (umotywowane) działanie, a następnie też na twórczą transgresję, tak samowiedza umożliwia odzwierciedlenie siebie jako „ja”. Poznawcze „posiadanie” pozwala na „panowanie” sobie. Pojawia się bowiem przedmiotowy dystans; „podmiot” zostaje odzwierciedlony jako „przedmiot”. Analogicznie do tego, jak czucie siebie (organizmu) warunkuje władanie sobą, tak odzwierciedlenie dążeń warunkuje ich realizację; nie można zaspokoić – w sposób dowolny – pragnień nieznanymi.

Ponadto. Podmiot, istniejący mentalnie jako przedmiot, może być modyfikowany; jest to twórczość moralna. Nie sprowadza się ona jedynie do transgresji. Jako wytwór twórczości powstają ideały bycia, określane jako aspiracje. „Aspiracje dotyczą stanów nowych, często idealnych (...) Spełnienie aspiracji oznacza przekroczenie dotychczasowych granic podmiotu” (Kozielski, 1987, s. 153). Jest to przekraczanie granic pionowe, tj. przekraczanie siebie w postaci transcendencji. Wydaje się, w związku z powyższym, że należy rozgraniczyć pojęcie ambicji („mieć” więcej), w których widzimy transgresję poziomą, od aspiracji, w którym pojawia się transcendencja („być” bardziej).

Ideały bycia, analogicznie jak wrażenia i wyobrażenia, pojawiają się na dwa sposoby, jako przejęte wzorce bycia i własne wytwory. Początkowo są to wzorce przejmowane drogą identyfikacji. Pojęcie identyfikacji oznacza utożsamianie się; pochodzi od łac. *idem*, tj. „ten sam”, „to samo”, oraz *facio*, czyli „robię”; chodzi tu zwłaszcza o stwierdzenie tożsamości, o odpowiedź na pytanie: kim jestem?

Własne „ja”, określone przez W. Jamesa jako „ja” podmiotowe, powstaje jako wytwór interioryzacji. Osoba nie tylko odczuwa relacje, w których żyje i które doznaje, ale sama projektuje pewne relacje (wartości), a następnie uznaje je – w sądzie aksjologicznym – za własne, tj. odpowiednie dla siebie i czyni celem swej aktywności. Jak widać na Rysunku 2, z jednej strony (w poznaniu) świat istnieje formalnie w podmiocie, z drugiej zaś, w momencie upodmiotowienia, podmiot istnieje intencjonalnie w projektowanym „Ja”, w ideale siebie-w-świecie.

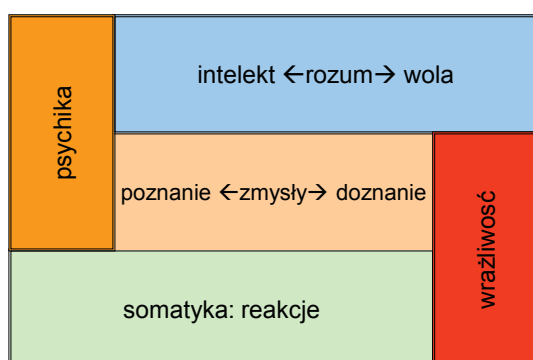
Model „mozaikowy” podmiotu osobowego

Czynności i wytwory psychiczne są dane empirycznie w doświadczeniu wewnętrznym lub w zeznaniach innych osób. Same zaś czynności są fundowane w dynamizmach podmiotowych. Aby wyjaśnić złożoność przeżyć (doświadczeń wewnętrznych) trzeba przyjąć pewien model samego podmiotu, który jest dany w przeżyciu.

Już W. James (2002) wyróżnił w obrębie „ja” empirycznego trzy różne – co do jakości – rodzaje przeżyć. W świetle jego analiz oraz literatury przedmiotu, zaproponowałem następujący model dynamizmów podmiotowych osoby („ja” dynamiczne) (Jarosiewicz, 2009, 2010a, 2012).

Dynamizmy zmysłowy i rozumowy są to zjawiska poza-cieleśne, choć z ciałem nierozdzielnie związane (uwa-

runkowane); określamy je terminem „psychika”. Natomiast „wrażliwość” jest to zdolność doznawania wartości działania materialnych elementów sytuacji, związana ze zmysłami. Jak widać, w świetle tego modelu, można mówić nie tylko o procesach psychosomatycznych, ale szerzej: o procesach psychodynamicznych. Przykładem takich zjawisk jest wzruszenie (które powstaje zarówno spontanicznie, jako wytwór doznania wartości zmysłowej, lub jako wytwór wyobrażenia sobie wartościowej sytuacji) oraz zamiar, rozumiany jako wytwór upodmiotowienia (interioryzacji) wartościowego stanu rzeczy jako celu działania.

Ryc. 3. Model „mozaikowy” podmiotu osobowego

Tak rozumiany podmiot w swoich relacjach ze światem jest pewnym systemem (Tomaszewski, 1979b). System ten może być rozmaicie zorganizowany, zaś wytworem czynności organizowania siebie jest temperament i charakter (Jarosiewicz, 2001). Podstawą zdolności do organizowania siebie jest naturalna zdolność woli do władania sobą (ciałem), wskutek czego pojawia się ruchliwość jako wyraz tej zdolności. Stopniowo jednak ruchliwość ta wyraża różne treści, które motywują wolę. Władanie sobą, choć jest to zjawisko dowolne, nie od razu jest reflektowane, a zwłaszcza wolne.

Skłonności i ich diagnoza

Wypracowane modele pozwalają na wyjaśnianie aktywności człowieka, którą chcemy rozumieć jako regulowany przez osobę akt (Lewicki, 1978), czy też, jak u Kulczyckiego, jako rozwiązywanie problemów życiowych (Kulczycki, 1998), które jest wyrazem aktywnego uczestnictwa osoby w świecie. W języku koncepcji rozwiązywania problemów życiowych, którą rozwijam, przeżycie złego położenia życiowego, bądź też pragnienie wyższej jakości życia, powoduje dążenie do zmiany relacji na bardziej optymalne (wartościowe). Dokonuje się to przez złożoną czynność, którą Kulczycki określa jako „radzenie sobie”, bądź też „rozwiązywanie problemu”.

Dążenie do wysokiej jakości życia wyraża się w specyficznie rozumianym wyborze. Wybór jest to rozstrzygnięcie co do przedmiotu chcenia (Jarosiewicz, 2013b).

Przedmiot chcenia jest to zawsze jakiś obiekt, który jest sposobem spełnienia dążeń. Wybór tego przedmiotu jest czynnością umysłową osoby, swoistym „myślącym chceniem”, gdyż celem nie jest tu zmiana stanu rzeczy (sytuacji), ale zmiana stanu podmiotu. Nie jest on przypadkowy, ale związany z odzwierciedleniem dążeń w postaci „ja”. W związku z tym pojawia się potrzeba wprowadzenia nowej kategorii pojęciowej, to jest „skłonności”. Osoba jest skłonna wybierać pewne relacje, które w jej mentalnym obrazie są odpowiednimi dla niej sposobami działania. Przyjmuję, że skłonność jest cechą „Ja”, rozumianą jako cecha jej mentalnego odzwierciedlenia w obrazie siebie-w-świecie. Posiadane skłonności wpływają na to, iż osoba łatwiej upodmiotawia pewne motywy (wartości), to jest uznaje je jako „własne” (proces interioryzacji). Jest to zatem zjawisko analogiczne do wrażliwości natury na pewne doznania (relacje). Przez analogię więc można przyjąć, iż skłonność jest to wrażliwość osoby na odpowiadające jej przedstawienia (wrażenia, czy też wyobrażenia).

Tak rozumiane skłonności można badać w procedurze testowej, przedstawiając metodycznie osobom badanym pewne sytuacje i zliczając pojawiające się spontanicznie wybory określonych relacji (danych jako przedstawienia zmysłowe). W testach wyboru określamy preferowane sposoby bycia, jak również pewne ideały bycia, z którymi osoba badana się identyfikuje (Achtnich, 2010; Jarosiewicz, 2012).

DAŻENIA A SKŁONNOŚCI

Zachowanie i jego wyjaśnianie

K. Ajdukiewicz (1965) wyróżnił dwa typy wyjaśniania naukowego, zdania typu *demonstrandum*, właściwe logice formalnej oraz typu *explanandum*, składające się na logikę pragmatyczną. „Logika życia” wychodzi od obserwacji zjawisk, które są dane i wyjaśnia je wskazując na zjawiska podmiotowe, jako na ich warunki konieczne.

Jak to ilustruje na Rycinie 2 w obserwacji dane są zjawiska podmiotowe materialne, ujęte w modelu jako zachowanie (doświadczenie zewnętrzne). Ale też dane są empirycznie zjawiska niematerialne, dostępne w odczuciu i w refleksji (doświadczenie wewnętrzne).

W świetle modelu „mozaikowego” człowiek jako podmiot – w zasadzie – nie reaguje na bodźce w swej aktywności własnej. Jego działanie jest w istocie władaniem sobą, a więc jest wyrazem dynamizmu woli, tej jej czynności własnej, jaką jest wybór warunków niezbędnych dla rozwoju. Czynność ta jest uwarunkowana formalnie treścią mentalnego obrazu siebie i świata, co powoduje, że władanie sobą zaczyna wyrażać jakieś znaczenia, że staje się zachowaniem (Nuttin, 1968). W języku koncepcji czynności i wytworów znaczeniem zachowania rozumianego jako wytwór jest złożona czynność (Twardowski, 1965b). Wyraża ono zarówno czynność woli (zdolność do władania sobą), przeżywaną jako sprawczość, jak też czynność osoby, która poznawczo posiada siebie w obrazie siebie w świecie i panuje sobie. Panowanie sobie dane

jest empirycznie w przeżyciu przyczynowości (James, 2002), które dopełnia przeżycie sprawczości. Sprawczość uwarunkowana jest stanem dynamizmów podmiotu i ich organizacją, co wyraża się w gotowości do działania w określonych warunkach zewnętrznych (lub jej utracie). Natomiast przyczynowość posiada swe zaplecze w obrazie siebie i świata i w kształtującym się ukierunkowaniu życiowym, które jest reflektowane jako pozytywne lub negatywne nastawienie do własnych możliwości rozwijania czynności koniecznych do rozwiązania danego problemu. Możemy zatem ujmować zachowanie jako układ wartości i możliwości (Tomaszewski, 1979b), z tym, że wartości rozumiemy – za Kulczyckim (1985a) – relacyjnie, zaś możliwości tkwią w szeroko rozumianym stanie podmiotu (Rycina 2): w jego dynamizmach i ich integracji, w jego dążeniach, w jego przedstawieniach poznawczych i w mentalnym obrazie siebie i świata.

Obraz siebie i świata, a zachowania dowolne

Władanie sobą jest to wrodzona zdolność osoby. Jest ona oczywiście uwarunkowana, nie tylko sytuacją – poznany mi motywatorami, ale też przeżyciem dynamizmów ciała i zmysłów, a więc motywacją niematerialną. Przeżycia są odczuwane i wpływają na osobę, wyrażając się w postaci spontanicznych uczuć. Jeśli np. ktoś odczuwa zmęczenie, to kładzie się spać – jest to typowe zachowanie uczuciowe.

Pojawiają się też przeżycia duchowe, związane z aktami samej woli. Akty własnej woli są przeżywane jako sprawczość. Przeżycia (zmysłowe i duchowe) są odczuwane i wpływają na osobę, ujawniając się w postaci spontanicznych uczuć i wyborów. Moment decydowania (rozstrzygnięcia) jest tu marginalny. Dlatego też powiada się, że ktoś „wpadł” w gniew, że „stracił” dobry humor itd..

Zarazem przeżycia utrwalają się; nie tylko w postaci pragnień i dążeń osoby, ale też w kształtującym się obrazie siebie i świata. Wobec tego osoba jest skłonna, w swoim dowolnym postępowaniu, kierować się nie tylko – i nie tyle – zadaniami, jakie przynosi sytuacja, ale wybierać to, co jej odpowiada. Dowolne postępowanie staje się coraz bardziej upersonalizowane, tj. podejmowane „dla siebie” (*per se*).

Kontekstem, w jakim pojawiają się decyzje i wybory są procesy orientacyjne, których wytworem jest jakiś mentalny obraz siebie i świata (Kulczycki, 1990). Jeśli mamy więc rozumieć decyzje i wybory zawodowe, to niezbędne jest zrekonstruowanie obrazu „ja” – w świecie, w aspekcie jego genezy, a następnie i jakości odzwierciedlenia.

Geneza orientacji a wybór typowych relacji

Gdy chodzi o genezę, to można wyróżnić dwie skrajne odmiany obrazów; takie, na które składają się treści „prywatne”, dane dzięki samowiedzy, bądź takie, w których dominują treści „obiektywne” (i zapożyczone).

W pierwszym wypadku w strukturze relacji odzwierciedlonych mentalnie przeważają relacje autoteliczne, czyli takie, które pozwalają na zaspokojenie dążeń. Są to treści mentalne, które pozwalają na wybór sposobów

bycia w relacji. Sama osoba jest „zanurzona” w tych relacjach. Jej wyodrębnienie się wymaga refleksji nad własnym byciem, czego wytworem są ideały bycia (aspiracje). W przeciwieństwie do tego można mówić o obrazach, w których dominują relacje instrumentalne, czyli relacje do rzeczy. Tego typu relacje ułatwiają działalność wytwórczą na rzeczach i sprawność zadaniową.

Rzecz jasna warunkiem radzenia sobie w życiu jest pewna harmonia między wartościami autotelicznymi i instrumentalnymi; relacje autoteliczne (tj. ideały bycia) dopełniają się relacjami instrumentalnymi. Można przypuszczać, że osoba, która posiada obraz siebie i świata, w którym dominują relacje autoteliczne jest skłonna wybierać tego typu relacje zawodowe jako bardziej odpowiednie dla siebie – tj. bardziej wartościowe – niż inne. Relacje takie są doznawane jako odpowiedni dla danej osoby klimat organizacyjny. Podobne upodobania można mieć w stosunku do relacji instrumentalnych.

Jakość orientacji a wybór poziomu aktywności zawodowej

Na bieg kariery zawodowej ma też wpływ jakość orientacji w świecie pracy. Orientacja intuicyjna, w której dominują niejasne przeżycia zmysłowe, wpłynie na wybory takich relacji zawodowych, które zaspokoją pragnienia cielesne i emocjonalne.

Zwykle dominuje orientacja obrazowa, związana z doznawaniem relacji społecznych („ja” społeczne wg. Jamesa) i uczeniem się nowych zachowań sytuacyjnych. Jest to związane ze zdolnością do prezentowania wytworów sztucznych (Twardowski, 1965b). Zachowania te mają w swej genezie tzw. czynności zastępcze i pozwalają na uczenie się wielorakich ról społecznych.

Warunkiem podejmowania aktywności ponad-sytuacyjnej, np. czynności zarządzania pracą, a nie tylko kierowania własną aktywnością, jak to jest w orientacji obrazowej, jest dysponowanie orientacją abstrakcyjną. Orientacja ta pozwala na tworzenie modeli rzeczywistości, czyli pewnych wyobrażeń pojęciowych, które pozwalają na planowanie aktywności innych osób i na zlecenie im zadań.

DAŻENIA, A LOSY ZAWODOWE

Los zawodowy

Przez „los” rozumiem bieg życia człowieka znaczony jego decyzjami i wyborami, gdyż to one określają zarówno kierunek, jak i jakość życia.

O losie można mówić w dwóch znaczeniach. W pierwszym z nich jest on określany przez sytuacje, które przynoszą określone zadania (działania instrumentalne). Człowiek unika tu losowości kiedy sam rozstrzyga i podejmuje decyzje o swym działaniu.

W drugim znaczeniu sytuacja wybierana jest jako warunek konieczny spełnienia osoby, jako tzw. relacja autoteliczna. Tak rozumiany wybór jest uleganiem wartości, które pociągają, a nie działaniem na „obiekty”. Tutaj człowiek nie tyle jest „kowalem swego losu”, co wybiera

ra swój los. Wybiera to, czego pragnie. Nie unika swego losu, lecz wychodzi mu naprzeciw, jak to zauważył J. Kozielecki (1987) podkreślając wyjątkowość motywacji hybrystycznej. Losowe przeznaczenia tkwią zatem w samym podmiocie, w jego pragnieniach i dążeniach. A wybory na tyle tworzą los, na ile poród tworzy nową osobę. Wybory ujawniają los.

Również los zawodowy jest wytworem wyborów, które wyrażają dążenia osoby, a następnie jej skłonności zawodowe. Uchwycenie i nazwanie tych dążeń i skłonności przez doradców zawodowych powoduje, że praca zawodowa przestaje być widziana jako fatum, jako rezultat „gry rynkowej” na którą nie ma się żadnego wpływu, a nabiera znaczenia jako wybrany sposób rozwoju.

W związku z powyższym los zawodowy musi być wyjaśniany w dwojakiej optyce. W doświadczeniu zewnętrznym człowiek jest bytem, który działa i ulega działaniu, zupełnie tak, jak „rzecz pośród innych rzeczy”, poddana przyczynowo-skutkowym prawidłowościom. Natomiast w bogatym doświadczeniu wewnętrznym człowiek dany jest jako podmiot, tj. – świadoma siebie i myśląca – przyczyna swego działania. W doświadczeniu tym losem człowieka są jego pragnienie i dążenia, są one bowiem odczuwane jako pewne i zobowiązujące. Zwykle nie są jednak jasne. Dlatego idąc za sokratejskim wezwaniem „poznaj samego siebie” osoba podejmuje swój los: rozwija samowiedzę i reflektuje swoje położenie życiowe. Wybiera działania, które są sposobem radzenia sobie z negatywnymi przeżyciami i dąży do poprawy jakości życia.

Żywotny związek pomiędzy tymi dwoma aspektami istnienia człowieka (świadomość i myślenie) został uchwyciony już przez Z. Freuda, co wcześniej cytowaliśmy: „istnieje nieświadome myślenie i nieznanie dążenie”, dążenie – rzecz można – bezmyślne. W naszym ujęciu pokazujemy, iż dążenia te mogą być – i są – poznawane, gdyż ujawniają się w odczuciu wewnętrznym, zaś w mentalnym odzwierciedleniu mogą być reflektowane jako skłonności. Nie wyklucza to tego, że ujawniają się też w bezwiednych wyborach, na które zwracał uwagę Freud. Wybory takie są wyrazem „chcącego myślenia”.

Dojrzewanie do wyboru

Jak wcześniej wspomnieliśmy, we wrocławskiej szkole psychologii życie człowieka ujmuje się „jako zorganizowaną i rozwijającą się aktywność” (Kulczycki, 1985b). Określona organizacja jest cechą systemu (Tomaszewski, 1979); w wyniku czynności organizowania powstaje wytwór w postaci systemu, który jest tak, lub inaczej zorganizowany. Przedstawiony w artykule model pozwala na wyjaśnienie dwóch dopełniających się organizacji, to jest temperamentu i charakteru.

Organizacja charakteru wykracza poza strukturę dynamizmów podmiotu. Związana jest bowiem z mentalnym odzwierciedleniem siebie i świata, w którym dynamizmy podmiotowe jedynie odzwierciedlają się jako obraz „ja” w świecie (Rycina 2). Zachowanie staje się sposobem bycia „ja”. Sposób ten nie pozostaje oczywiście bez wpływu na strukturę dynamizmów. W procesie, któ-

ry Kulczycki (1990) określił trafnie jako „organizowanie siebie”, dynamizmy te stają się wyrazem bycia osoby, jej „panowania” sobie. Wiodącą rolę uzyskuje dynamizm woli, która integruje w sobie struktury niższe. Tak rozumiany charakter jest skutkiem nieprzechodnim działania „ja”.

W wyniku tego scalenia (integracji) reaktywność ciała zostaje przetworzona na określoną ruchliwość. Można też określić, jak to robi Kulczycki (1990), sprawność wykorzystania dynamizmów podmiotu przez „ja”.

Z drugiej jednak strony – ta sama reaktywność ciała jest elementem struktury temperamentu, która jest skutkiem działania materialnych elementów sytuacji na zmysły. Pojawiają się wówczas specyficzne wytwory, które należy określić jako „uczynnienia” dynamizmów zmysłowych. Wytwory tych dynamizmów, wzruszenia i podniecenia, przeżywane są jako, niezależne od „ja”, „dzianie się”. Każde zachowanie jest wypadkową władania sobą i dynamiki emotywniej, która nadaje zachowaniu swoisty koloryt przeżyć i określa „wygląd” postępowania, jego tempo i ilość wydzielanej energii. Przeżycie „dzianie się”, a zarazem nieustanny wysilek „działania”, składają się na dramat ludzkiej egzystencji (Jarosiewicz, 1992).

Rozwój osoby, rozumiany jako zmiana stanu dynamizmów i zmiana sposobu ich organizacji, jest w tym ujęciu procesem nieustannej dezintegracji struktury charakterologicznej przez doznania ematywne (temperament), a zarazem jej integracji, która jest wytworem własnego działania.

Wraz z rozwijającą się organizacją podmiotu dojrzewają jego wybory. Pierwsze wybory są spontaniczne, określone przez przeżycia emocjonalne. Zasadnicze znaczenie dla zachowania ma stan ciała i stan zmysłów, czyli typowa wrażliwość. Poznawcze odzwierciedlenie (obraz siebie i świata) pozwala na wybory dowolne. Wybór poprzedzony jest momentem przyzwolenia na określone sytuacje bądź przedmioty. W końcu pojawiająca się refleksja i zdolność do twórczości moralnej skutkuje pojawieniem się własnych ideałów bycia i działania. Zaś podejmowanie sądów o wartościach warunkuje wolność wyboru. Osoba już nie tylko przyzwala na pewne sytuacje, ale posiada własne zamiary. Los człowieka zależy coraz bardziej od niego samego jako „ja” podmiotowego, a osoba zaczyna działać per se, czyli dla siebie.

DORADZTWO ZAWODOWE

Warsztat doradcy

Zwrócenie uwagi na warunki konieczne kariery zawodowej (Jarosiewicz, 2013b), które są związane z relacjami zależności człowieka, jako systemu, od szerszego systemu świata, w którym uczestniczy (Tomaszewski, 1979b), powoduje, że w strategii doradztwa zawodowego rośnie znaczenie dojrzałych decyzji. A ponieważ decyzje te wyrażają dążenia i skłonności zawodowe, tym samym w centrum uwagi doradcy staje świat wewnętrznych przeżyć osoby. Doradca zawodowy staje się ekspertem w rozumieniu tych zjawisk i znawcą ludzkiego losu.

W zawiązującej się relacji współpracy z klientem doradca niesie mu pomoc w procesie budowania dojrzałej samowiedzy, gdyż ma ona kluczowe znaczenie w podejmowaniu wyborów zawodowych (Czerwińska-Jasiewicz, 1997). Skuteczne świadczenie tej pomocy wymaga rozwoju własnego warsztatu. Jest to warsztat oparty na doświadczeniu i na naukowej (metodycznej) refleksji, ale zarazem bardzo swoisty. Cechuje go bowiem tzw. obiektywna subiektywność, czyli powstaje on przez obiektywizację i systematyzację danych subiektywnych (osobistych).

Wysiłek budowania pogłębionego warsztatu doradcy zabiega się z podejściem jakościowym do uprawiania psychologii (Straś-Romanowska, 1992, 2000) i do diagnozy psychologicznej (Jarosiewicz, 2013).

Metoda systematyzacji doświadczeń

Doradca bazuje na materiale empirycznym, w postaci doświadczenia własnego, jak i doświadczenia, do którego ma wgląd poprzez skargi klientów. Doświadczenie to jest systematyzowane. Metoda systematyzacji nawiązuje do studium przypadku, ale nie mieści się w klasycznie rozumianych założeniach tej metody (Nowak, 1970). W metodzie *case study* przyjmuje się, że wartościowe jest badanie każdego pojedynczego przypadku, a nie poszukiwanie praw ogólnych (podejście nomotetyczne). W proponowanym tutaj podejściu dynamiczno-egzystencjalnym wychodzimy od indywidualnego przypadku, ale poszukujemy praw ogólnych. Prawa ogólne nie są tu jednak wytworem analizy ilościowej (podejście statystyczne), lecz są odczytane, bądź odkryte przez psychologa. Jest to podejście właściwe dla psychologii opisowej (Paczkowska-Łagowska, 1980, s. 51), w której wychodzi się zawsze od tego, co jednostkowe jako przykładu. Przykład ten, czyli jakiś wytwór, wprowadza w głąb, do czynności psychicznych. Obok opisu pojawia się też analiza jakościowa. Jak pisze Paczkowska-Łagowska metoda analityczna „polega na uchwyceniu w doświadczeniu wewnętrznym cech swoistych zjawiska i ujęciu ich w definicji analitycznej, której przedmiotem jest już nie zjawisko konkretne, lecz jego typ. Definicja ta zostaje następnie sprawdzona w danej dziedzinie badań. Naukowość postępowania bazuje w tym wypadku na byciu danym w naoczności tego, co stanowi przedmiot badania.” (Paczkowska-Łagowska, 1980, s. 14). Dzięki klasycznie rozumianej indukcji umysł nie gubi się w bogatym doświadczeniu rozmaitych wytworów (wielości i złożoności zjawiskowej), gdyż pojmując je jako czynności podmiotu.

Oczywiście – zrozumienie tych czynności wymaga modelu podmiotu, gdyż są to czynności podmiotowe. Formalne modele matematyczne są tu zastąpione modelami realnych zjawisk danych empirycznie, zupełnie analogicznie, jak w innych naukach szczegółowych; w fizyce dysponujemy modelem atomu, w biologii modelem komórki, a w astronomii modelem układu słonecznego.

Jest to zatem swoiste studium przypadku, z tą różnicą, że możliwa jest systematyzacja materiału poprzez od-

niesienie do modelu, który pozwala na wyjaśnianie. Opis dopełnia się wyjaśnieniem. Przy czym nie jest to wyjaśnianie przyczynowo-skutkowe, ale wyjaśnianie humanistyczne (metoda uniesprzeczniania wytworów przez zapostulowane czynności i fundujące je dynamizmy).

Wytworem tego postępowania jest typologia. Typologia jest pewnym katalogiem odkrywanych zjawisk, w tym wypadku stanów podmiotu i jego relacji. Mogą to być stany dynamizmów podmiotowych, stany dążeń i stany mentalnych obrazów rzeczywistości (Rycina 1).

ZAKOŃCZENIE

Wpływ dążeń na los zawodowy może być dwojaki. Odzwierciedlają się one w mentalnym obrazie „Ja” jako skłonności zawodowe, a więc cechy osoby, które powodują, że odpowiadają jej pewne relacje zawodowe. Relacje takie są spontanicznie wybierane. Czasem można wręcz mówić o wyborach intuicyjnych, a nawet bezwiednych (Jarosiewicz, 2014). Wskazuje to na specyfikę wyboru, jako zjawiska różnego od decyzji (Jarosiewicz, 2013).

Skierowuje to uwagę doradców na tzw. warunki konieczne aktywności na rynku pracy, związane z uczestnictwem podmiotu w świecie. Wraz z tym zarysowała się nowa strategia doradztwa zawodowego, w której znaczenia nabiera wola, samowiedza oraz diagnoza jakościowa, która pozwala tą samowiedzę pogłębić. Zadaniem doradców jest pomóc klientom w komplementarnym dopełnieniu spontanicznych wyborów przez dojrzałe decyzje zawodowe. W decyzji zawodowej podmiot musi znaleźć taki sposób włączenia się światu zawodowemu, w którym uwzględni swoje skłonności do określonych relacji zawodowych. Optymalna relacja zawodowa jest bowiem zgodna z właściwościami podmiotu, z jego dążeniami, a zarazem adekwatna do możliwości jakie oferuje rynek pracy.

LITERATURA

- Achtnich, M. (2010). *BBT Obrazkowy Test Zawodów. Projektacyjna metoda wyjaśniania skłonności zawodowych*. (H. Gabiniewicz, Tłum.) Wrocław: Nowe Życie.
- Adler, A. (1986). *Sens życia*. Warszawa: PWN.
- Ajdukiewicz, K. (1965). *Logika pragmatyczna*. Warszawa: PWN.
- Aronson, E., Wilson, T., Akert, R. (1997). *Psychologia społeczna. Serce i umysł* (W. Dmochowski, Tłum.) Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Bańka, A. (2007). *Psychologiczne doradztwo karier*. Poznań: Print-B.
- Biela, A. (2011). *Pomoc psychologiczna w podejmowaniu decyzji przez młodzież odnośnie planowania kariery zawodowej*. Pobrano z lokalizacji Strona Narodowego Forum Doradztwa Kariery: <http://www.doradztwokariery.pl/dopobrania/>
- Brzezińska, A., Trempała, J. (2000). Wprowadzenie do psychologii rozwoju. W: J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki, t. 1 Podstawy psychologii* (s. 227-283). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

- Czerwińska-Jasiewicz, M. (1997). *Decyzje młodzieży dotyczące własnej przyszłości (uwarunkowania psychospołeczne)*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Wydziału Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- Ertelt, B.-J., Schulz, W.E. (2010). *Podstawy doradztwa kariery*. Warszawa – Kraków: Narodowe Forum Doradztwa Kariery.
- Freud, Z. (1982). *Wstęp do psychoanalizy* (tłum. S. Kempner, W. Zaniewicki) Warszawa: PWN.
- James, W. (2002). *Psychologia. Kurs skrócony* (tłum. M. Zagrodzki) Warszawa: WN PWN.
- Jarosiewicz, H. (1992). Terapia nerwic w świetle klasycznej koncepcji dramatu. W D. Zalewska (red.), *Kultura i terapia. Przegląd problematyki* (s. 71-78). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Jarosiewicz, H. (2001). *Charakter: rozwój – zagrożenia*. Wrocław: Nowe Życie.
- Jarosiewicz, H. (2009). Zastosowanie koncepcji czynności i wytworów K. Twardowskiego w analizie wytwarzania. W: S. Banaszak, D.K. (red.), *Socjologiczne, pedagogiczne i psychologiczne problemy organizacji i zarządzania* (s. 335-350). Poznań: Wyd. Wyższej Szkoły Komunikacji i Zarządzania.
- Jarosiewicz, H. (2010a). Kryzys wartości a czynniki potencjału człowieka w rozwoju psychologicznym. W: H. Skłodowski (red.), *Człowiek w kryzysie* (s. 43-60). Łódź: Społeczna Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Zarządzania w Łodzi.
- Jarosiewicz, H. (2010b). Obiektywna subiektywność psychologii, czyli rozum wobec wartości. W: B. Płonka-Syroka (red.), *My i wy: spory o charakter racjonalności nauki* (s. 183-194). Warszawa: Wydaw. DiG.
- Jarosiewicz, H. (2012). *Psychologia dążeń i skłonności zawodowych*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Jarosiewicz, H. (2013a). Qualitative methods in the psychological diagnosis. W: H. Jarosiewicz (red.), *Qualitative methods in the professional diagnosis* (s. 23-49). Wrocław: „Nowe Życie”.
- Jarosiewicz, H. (2013b). Metareflection on decisions concerning career choice. *Polish Journal of Applied Psychology*, 11, 3, 53-71.
- Jarosiewicz, H. (2014). *O znaczeniu intuicji w wyborach zawodowych*. W: E. Zierkiewicz, A. Ładyżyński (red.), *Centrum i peryferie współczesnego poradnictwa* (s. 249-279). Wrocław: Wyd. Chronicon.
- Kotarbiński, T. (1986). *Elementy teorii poznania, logiki formalnej i metodologii nauk*. Warszawa: PWN.
- Kozielecki, J. (1986). *Psychologiczna teoria samowiedzy*. Warszawa: PWN.
- Kozielecki, J. (1987). *Koncepcja transgresyjna człowieka*. Warszawa: PWN.
- Kulczycki, M. (1985a). Działalność człowieka – aspekty podmiotowe i przedmiotowe. *Zeszyty Naukowe Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu*, nr 38. Wrocław.
- Kulczycki, M. (1985b). Zarys relacyjnej koncepcji poradnictwa. W: A. Kargulowa, M. Jędrzejczak (red.), *Teoretyczne i metodologiczne problemy poradnictwa* (s. 141-157). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Kulczycki, M. (1990). Psychologiczne warunki radzenia sobie w życiu. W: A. Kargulowa (red.), *Poradnictwo wobec złożoności problemów człowieka i świata* (s. 11-32). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Kulczycki, M. (1998). *Rozważania wokół zagadnień psychologicznego poradnictwa życiowego*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Lewicki, A. (1978). Psychologia kliniczna w zarysie. W: A. Lewicki (red.), *Psychologia kliniczna* (s. 9-155). Warszawa: PWN.
- Łoś, Z. (2010). *Rozwój psychiczny człowieka w ciągu całego życia*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Nowak, S. (1970). *Metodologia badań socjologicznych*. Warszawa: PWN.
- Noworol, C. (2012). Całozyciowe doradztwo kariery innowacyjną metodą wydłużania aktywności zawodowej. W: M. Kranz-Szurek (red.), *Metodologia wydłużania aktywności zawodowej osób w wieku powyżej 50 lat* (s. 17-42). Lublin: Europerspektywa Beata Romejko.
- Nuttin, J. (1968). *Struktura osobowości*. Warszawa: PWN.
- Obuchowski, K. (2000). *Galaktyka potrzeb. Psychologia dążeń ludzkich*. Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo.
- Paczkowska-Łagowska, E. (1980). *Poznanie i psychika. Epistemologia K. Twardowskiego*. Warszawa: PWN.
- Straś-Romanowska, M. (1992). *Łos człowieka jako problem psychologiczny. Podstawy teoretyczne*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Straś-Romanowska, M. (2000). *Metody jakościowe w psychologii współczesnej*. Wrocław: Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Tomaszewski, T. (1979a). Wstęp. W: T. Tomaszewski (red.), *Psychologia* (s. 7-12). Warszawa: PWN.
- Tomaszewski, T. (1979b). Człowiek i otoczenie. W: T. Tomaszewski (red.), *Psychologia* (s. 13-36). Warszawa: PWN.
- Tomaszewski, T. (1984). *Ślady i wzorce*. Warszawa: Wyd. Szkolne i Pedagogiczne.
- Twardowski, K. (1965a). O treści i przedmiocie przedstawień. W: K. Twardowski (red.), *Wybrane pisma filozoficzne* (s. 3-91). Warszawa: PWN.
- Twardowski, K. (1965b). O czynnościach i wytworach. Kilka uwag z pogranicza psychologii, gramatyki i logiki. W K. Twardowski (red.), *Wybrane pisma filozoficzne* (s. 217-240). Warszawa: PWN.
- Twardowski, K. (1965c). O psychologii, jej przedmiocie, zadaniach, metodzie, stosunku do innych nauk i jej rozwoju. W K. Twardowski (red.), *Wybrane pisma filozoficzne* (s. 241-291). Warszawa: PWN.